

Landgilde, herregårdsdrift og embeder. Godsejernes indtægtskilder mellem reformationen og landboreformerne

Af dr.phil. Carsten Porskrog Rasmussen

Økonomisk har herregårde altid været en tvetydig størrelse. På den ene side har de været landbrug og som sådan indtægtskilder af større eller mindre værdi. På den anden side har i hvert fald de mest markante af dem desuden været herskabelige anlæg, som kostede penge at bygge, vedligeholde og bebo. De har været virksomhed, bolig og statusmarkør, aktiv og passiv på samme tid. Vi kan godt prøve at skille det ad, men så forstår vi ikke helheden.

Ikke desto mindre skal vi her koncentrere os om indtægterne, dog vel at mærke ikke bare om dem, som herregården producerede, men om dem, herregårdens ejere havde rådighed over. Det er ikke nogen enkel sag. Der var indtægter, som kom *fra* godserne, og dem, som kom *til* godserne - hvad vi kunne kalde *godsinterne* og *godseksterne* indtægter. De første

kom fra den ret, godsejeren havde over godsets jorder og andre herligheder. De andre omfatter derimod en indtægt, som godsejeren som person havde som følge af anden formue, embede eller lignende. Ganske vist er heller ikke det skel knivskarpt, men det kan dog bruges som hovedinddeling.

Her ser vi først på de indtægter, som flød fra godset selv, og hvordan sammensætningen af dem gradvis ændrede sig. Så vender vi os mod andre vigtige indtægtskilder for en del af godsejerne. Det sidste kan naturligvis kun belyses et stykke ad vejen. Præcis hvilke formuer, visse godsejere i øvrigt rådede over, ved vi ikke. Hovedinteressen vil her samle sig om indtægter fra offentligt embede, men dog med en vis skelen til de situationer, hvor større kapitaler tilflød godserne udefra.

Fæstegodssystemet

I de godt hundrede år mellem reformationen og enevældens indførelse ejede kongen og adelen hver knap halvdelen af landets jord. Kongen solgte og forærede lidt væk, især før 1560, men det flyttede ikke meget på balancen, og adelen havde monopol

Dette kort over Gisselfeld og omegn fra cirka 1670 viser, at et gods bestod af meget andet end herregården. Vi ser en række landsbyer, betydelige skove og tæt ved herregården godsets vandmølle. Det bidrog alt sammen med indtægter, men i 1500-tallet var det hovedsagelig alt det uden om hovedgården, som gav overskud. Foto: Nationalmuseet

på sin del af rigets jord. Kongen og adelige kunne bytte lige over, men kongen kunne ikke købe adelsjord, og borgerlige kunne med få undtagelser ikke eje landbrugsjord. Hvis en købmand overtog jord fra en adelsmænd som dækning for gæld, skulle han sælge det til en anden adelsmand inden for år og dag.

Adelens andel omfattede omkring 1650 cirka 700 herregårde og 30-35.000 bondegårde, fordelt på typisk omkring 500 adelige godsejere. Det giver 60-70 gårde i gennemsnit til hver godsejer, men der var stor indbyrdes forskel på adelens rigdom, og arvelinger, giftermål og køb og salg flyttede hele tiden rundt på disse ejendomme inden for adelen.

Nogle adelsmænd ejede mere end én herregård, men det var nu ikke det, de målte deres velstand på. Storgodsejere holdt snarere antallet af herregårde nede end oppe. Herregårdene blev set mere som et økonomisk passiv end et aktiv. En herregård fungerede som administrationscentrum for fæstegodset og permanent eller lejlighedsvis bolig for herskabet. Herregårdens marker og husdyr skulle især forsyne herregårdens eget køkken og levere foder til de heste, som fogeder og herremænd skulle bruge til at transportere sig selv og nødvendige ting rundt med. Et overskud til salg var der sjældent. I stedet levede godsejeren af ydelser fra sine fæstebønder. Derfor har historikeren Jens Villiam Jensen kaldt datidens godssystem for et fæstegodssystem.

Bønderne betalte direkte og indirekte til godsejerne på flere måder. Den vigtigste ydelse var *landgilden*, som var en fællesbetegnelse for alle de faste,

årlige afgifter, som bonden skulle af med til sin godsejer. Historisk og juridisk set var det i virkeligheden en vifte af afgifter – først og fremmest en leje af jorden, nogle gange en særlig leje for skov eller eng og dertil ydelser, som havde deres rod i, at godsejeren var bondens herskab og bonden godsejerens tjener, som man sagde. Det gjaldt blandt andet gæsteriet, som formelt var en fast afløsning for, at godsejeren ellers havde ret til at besøge sine bønder, som skulle beværte ham og fodre hans heste. I praksis gjorde det nu ikke den store forskel længere, hvad det oprindelige grundlag for afgiften var.

Mere markant var det, at landgilden næsten altid bestod af en kurv af landbrugsprodukter som korn, smør, får, svin, lam, høns og æg. Heraf var kornet generelt langt det vigtigste, men der var forskelle fra egn til egn og i mindre omfang fra landsby til landsby eller endda fra gård til gård. Visse forskydninger skete, men stort set lå ydelserne fast. Man udviklede modeller til at omregne dem, så de kunne sættes på en fælles formel. Normen blev en omregning af de andre produkter i rug eller byg, kaldet tøn timer hartkorn. En gennemsnitlig gårds faste afgifter svarede til cirka syv tøn timer hartkorn om året, altså til værdien af syv tøn timer byg. For en gennemsnitlig godsejer med en besiddelse på 60-70 gårde giver det 4-500 tøn timer korn. Det er ikke så lidt set i lyset af, at en bondefamilie selv klarede sig for 20-30 tøn timer korn om året, og at kosten udgjorde størstedelen af deres forbrug. Set med møderne øjne er 500 tøn timer korn derimod ingenting.

Med dagens prisniveau svarer det end ikke til to månedslønninger for en normal lønmodtager. Det hænger sammen med, at samfundet den gang var så uhyre lavproduktivt, så alle varer var uendelig meget dyrere i forhold til arbejds løn end i dag. Det betyder også, at datidens godsejere nok var rige i forhold til andre folk i deres samtid, men at deres velstand målt i forbrug af tøj, udenlandsk mad og så videre ikke ville imponere en moderne middelstands dansker særligt meget.

Landgilden var dog ikke godsejerens eneste indtægt fra sine bønder. Landgilden blev kaldt den *visse*, altså sikre eller faste, indtægt, mens de øvrige blev kaldt *uvisse*. De omfattede flere hovedgrupper. En indtægtskilde af stigende betydning op gennem 1500-tallet var den såkaldte *indfæstning* eller stedsmål, som var indført omkring 1500. Det var en engangsafgift, bonden betalte, når han overtog gården, og derefter havde han så ret til at blive på gården resten af livet til uændret landgilde. I løbet af 1500-tallet steg både befolkningen og landbrugspriserne. Det gjorde gårde mere og mere attraktive. Selv om ledige gårde som regel blev i familien, kunne godsejeren dog udnytte, at bondekarlene kunne og ville betale for at få gården, så godsejerne efterhånden kunne få pæne beløb ind i indfæstning. Samlet lå de stadig langt under landgilden, men når indfæstningen for den enkelte bonde nåede op på 2-5 gange den årlige landgilde, og han typisk sad på gården 25-30 år, var det dog en ganske mærkbar ekstraintægt for godsejeren.

En anden indtægtskilde af betydning var *bøder*. Kort før reformationen havde godsejerne fået ret til at modtage stort set alle de bøder, deres bønder blev idømt. Det kunne blive til ganske mærkbare beløb, for bøder var den altdominerende form for straf i datiden. Det var især forbrydelser som vold, sex uden for ægteskabet og ærekrænkelser, som blev afregnet med bøder.

En tredje „uvis“ indtægtskilde var *oldengæld*, som var betaling for at slippe svinene ud i skovene og lade dem æde sig fede på ager og bog, kaldet olden. Godsejerne havde fået sat igennem, at al ret til olden var deres, også olden fra de træer, som stod rundt om på bøndernes marker eller i skove ved landsbyerne. I praksis var det mest godsejernes egne bønder, som sendte svin på olden, men de måtte betale for det. Oldengæld kan derfor både ses som et afkast af skovene og som en slags afgift på bondelandbrugets udnyttelse af visse naturressourcer.

Også en femte indtægtskilde, *møllerne*, kan fortolkes på flere måder. På den ene side repræsenterer de en godsejerinvestering, en slags småindustri knyttet til godset. Men på den anden side blev der i senmiddelalderen indført mølletvang, så enhver bonde var forpligtet til at bruge sin egen godsejers mølle til at få malet sit korn mod en afgift på typisk 1/20-1/24 af det malede korn. Havde man 70 bønder, som hver skulle have malet 25 tønder korn til husholdningen, kunne det give 70-90 tønder i mølleindtægt. Herfra gik omkostninger, men alligevel blev der en pæn indtægt tilovers. Mølletolden var ikke bare en forrentning af en investering, men også en udnyttelse af et monopol.

Godsets indtægter er ikke udtømt med denne liste, men typisk gav de andre poster ikke meget. Skovene gav sjældent ret mange andre kontante indtægter end oldengælden, for træet rakte som regel kun til godsejerens og bøndernes eget behov. Jagt var en vigtig fornøjelse for godsejerne, men bidrog ikke med meget, hverken i pengepungen eller på bordet, for mængderne af spiseligt vildt var ikke store. Vigtigere kunne fiskeriet i søer og åer være. Lokalt kunne man have indtægter fra kalkbrud og teglovne, men kun få steder blev det til større beløb. I alt væsentligt skulle godsejeren hente sine indtægter fra bønderne – direkte i form af landgilde, indfæstning, bøder og oldengæld, indirekte via sine møller.

At godsejeren fik sine penge fra bønderne, har ført til, at man har omtalt denne form for gods som et *rentegods* og godsejeren som *rentier*. Helt dækkende er det dog ikke. Ganske vist var godsejeren ikke aktiv storlandmand, og han investerede kun i begrænset grad i større produktion. Alligevel krævede et gods en aktiv forvaltning. Godsejeren, eller hans repræsentant, fogeden, skulle ikke bare kræve de faste afgifter ind fra bønderne, men også forhandle med nye fæstere ved ledige gårde, holde øje med, at der blev krævet bøder af lovovertrædere, og sørge for, at der kun blev sluppet svin ud i skovene mod betaling. Og indtægterne i rug, byg, havre, smør, får, lam, svin og så videre skulle sælges bedst muligt. I første halvdel af 1500-tallet eksporterede en del godsejere selv deres produkter til nordtyske og hollandske byer. I længden valgte de dog at sælge

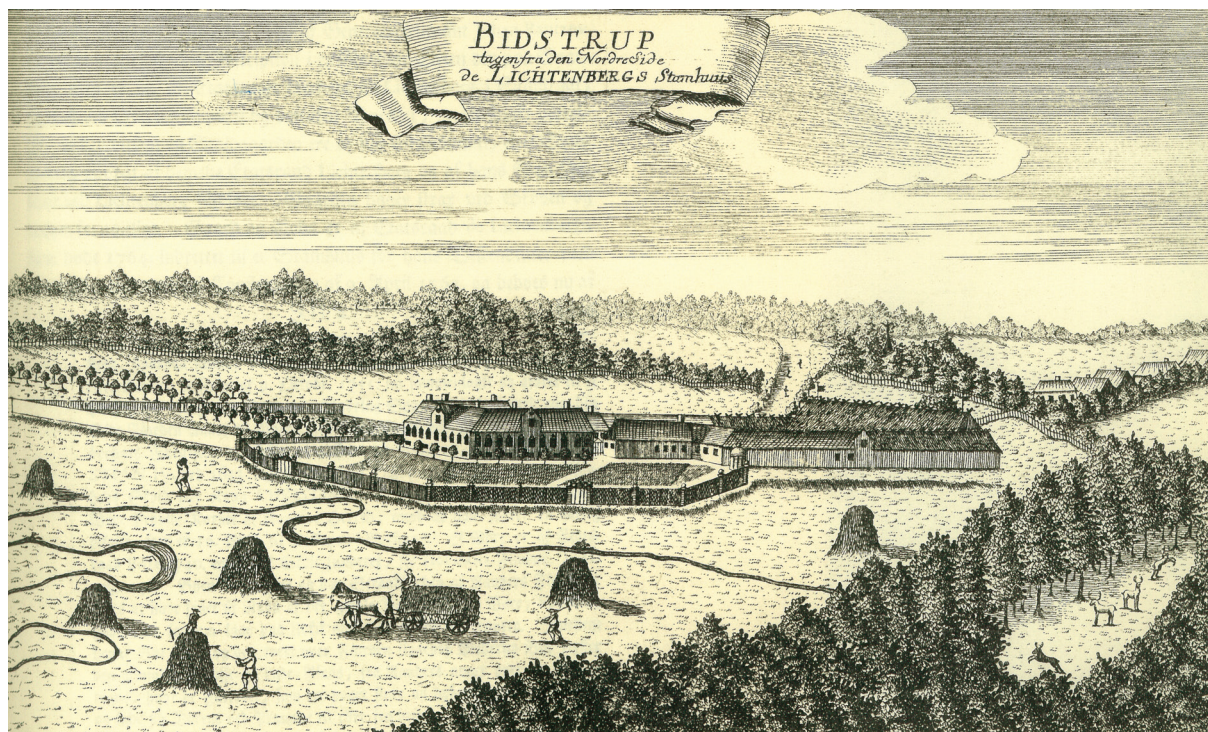
til professionelle købmænd, der selv opsøgte dem på herregårdene – danske som udenlandske. Men stadig skulle man holde øje med markedet.

Hovedgårdssystemet

Fra slutningen af 1500-tallet blev herregårdene vigtigere på alle måder. I vore dage hæfter vi os mest ved Danmarks fantastiske arv af renæssanceherregårde som en kulturel skat. Set økonomisk repræsenterer de et meget flottere og dyrere herregårdsbyggeri og herregårdsliv end før og dermed så at sige en forøgelse af herregården som økonomisk passiv. Men samtidig blev den også vigtigere som aktiv. Fra omkring 1570 indledtes en bevægelse, som gradvis gjorde herregårdene større ved inddragelse af bondejord.

Der blev både nedlagt og oprettet herregårde, så det samlede antal var nogenlunde konstant, men de nye, der kom, var større end dem, der blev nedlagt, og mange af de herregårde, som bestod hele perioden igennem, fik mere jord. I alt slutte herregårdene nettojorden fra over 2.500 bondegårde mellem 1570 og 1690. Det betød, at det gennemsnitlige agerareal per herregård blev cirka fordoblet. Nu voksede den andel af landets bondegårde, som tilhørte private godsejere, også efter 1660, men alligevel steg herregårdens andel af agerjorden under et typisk gods fra under en tiendedel til omkring en sjettedel.

Godsejeren blev på den måde storlandmand, der selv kunne producere landbrugsvarer til salg ud over dem, han fik ind i landgilde. Det var attraktivt, da priserne på korn og kvæg var stigende frem til

I 1700-tallet var overskuddet fra herregårdens egen produktion blevet godsernes vigtigste indtægtskilde, mens bønderne især leverede gratis arbejds- og trækraft i form af hoveri. På dette stik af Bidstrup fra Pontoppidans Danske Atlas er hovbudene ved at bjærge hø på herregårdens enge.

omkring 1630, også i forhold til lønninger og andre priser. Danske godsejere blev storproducenter af især korn og stude. Samtidig kunne de holde omkostningerne nede. Gældende lov var nemlig sådan, at landgilden lå fast, men at det stod godsejeren frit for at kræve mere hoveri af sine bønder, utvivlsomt fordi hoveriet fra gammel tid ikke så meget blev

set som en husleje, men mere som en pligt, man skyldte sit herskab. Hoveriet voksede betydeligt i perioden. I 1500-tallets første halvdel var det kun på få dage om året for de fleste bønder, en dag om ugen for dem, der boede nærmest på herregården. I 1700-tallet var over 200 dages hoveri om året per gård ikke ualmindeligt på Sjælland.

I begyndelsen var den øgede satsning på storlandbruget næsten ren gevinst for godsejerne. De mistede naturligvis landgilden fra de cirka 10% af deres fæstegårde, som de nedlagde, men frem til omkring 1640 kunne de øvrige bønder stadig normalt betale det, de skulle. Et sikkert tegn på, at der stadig var stor efterspørgsel på gårde og betalings-evne blandt bønder, er, at indfæstningen fortsatte med at stige frem til 1640'erne.

Men fra midten af 1600-tallet begyndte det at gå galt. Konjunkturerne vendte, så landbrugspriserne faldt. Besættelser af større eller mindre dele af landet 1627-29, 1644-45 og 1657-60 medførte voldsomme ødelæggelser og nedslidning af produktions- og kapitalapparatet. Samtidig steg skatterne, og det blev virkelig dramatisk efter 1660, hvor den enevældige stat både skulle tilbagebetale statsgælden og betale for en oprustning, så landet militært kunne stå sig mod Sverige. Under enevælden mistede adelen mange af sine privilegier, herunder ikke mindst skattefriheden for de af godsets bønder, som boede tættest på herregården. Tværtimod blev godsejeren ikke bare sat til at opkræve skatter fra sine bønder, men han hæftede også for, at de blev betalt. Det gjaldt i øvrigt uanset, hvem godsejeren var. Adelen havde nemlig også mistet sin eneret på at eje godser, så borgerlige blandede sig i kredsen.

I første omgang reagerede godsejerne ved at udvide herregårdene endnu mere. Det blev dog forbudt i 1682, og det standsede udviklingen på det niveau, hvor herregårdene dækkede 9% af landets

totale agerjord eller cirka 15% af den del af jorden, som hørte til private godser. Over de næste 100 år kunne godsejerne nok intensivere driften af denne jord noget, men ikke udvide den. Ikke desto mindre gik udviklingen fortsat mod, at herregårdene betød mere og mere for godsejernes økonomi, og hoveriet voksede derfor. Midt i 1700-tallet fik godsejeren på et typisk gods på øerne eller i Østjylland 2/3 af sine indtægter fra herregården og kun 1/3 fra bønder og møller. Det var en ringe trøst, at bønderne oveni betalte langt større beløb i skat til kongen.

Godserne blev altså mere og mere storlandbrug, og bøndergodset blev for godsejerne mere og mere, dels et tilbehør til herregårdene, som leverede arbejdskraft, dels noget af en belastning, idet godsejeren havde ansvar for at udskrive skatter og soldater. Som indtægtskilde betød det mindre og mindre uden dog helt at blive ligegyldigt. Samlet var godserne fra 1660 til 1770'erne klart mindre rentable end i første halvdel af 1600-årene. Der skulle et større gods til for at skaffe samme indtægter.

Storlandbruget blev vigtigere og vigtigere, men i det lange løb gjorde det ikke godsejerne til mere aktive landmænd, i hvert fald ikke på de større godser i rigets østlige del. Ikke alene overlod godsejerne forvaltningen af godset til forvaltere – det havde de sådan set altid gjort – men selve herregårdene blev også i stigende grad forpagtet ud. Forpagteren overtog så ikke bare herregårdens marker, men også retten til at udnytte bøndernes hoveri. Bortforpagtningen hænger nok sammen med, at det var svært

at sikre god drift af herregården gennem forvaltere, især når godsejeren var fraværende. Datidens regnskabssystemer var gode til at sikre, at der var bilag på alle udgifter, og at alle faste indtægter blev behørigt opkrævet, men ikke til at sikre en forretningsmæssig drift. Måske spiller det også en rolle, at enevældens højadelsmænd også i deres embedsliv kom endnu længere væk fra forvaltning og drift af godser.

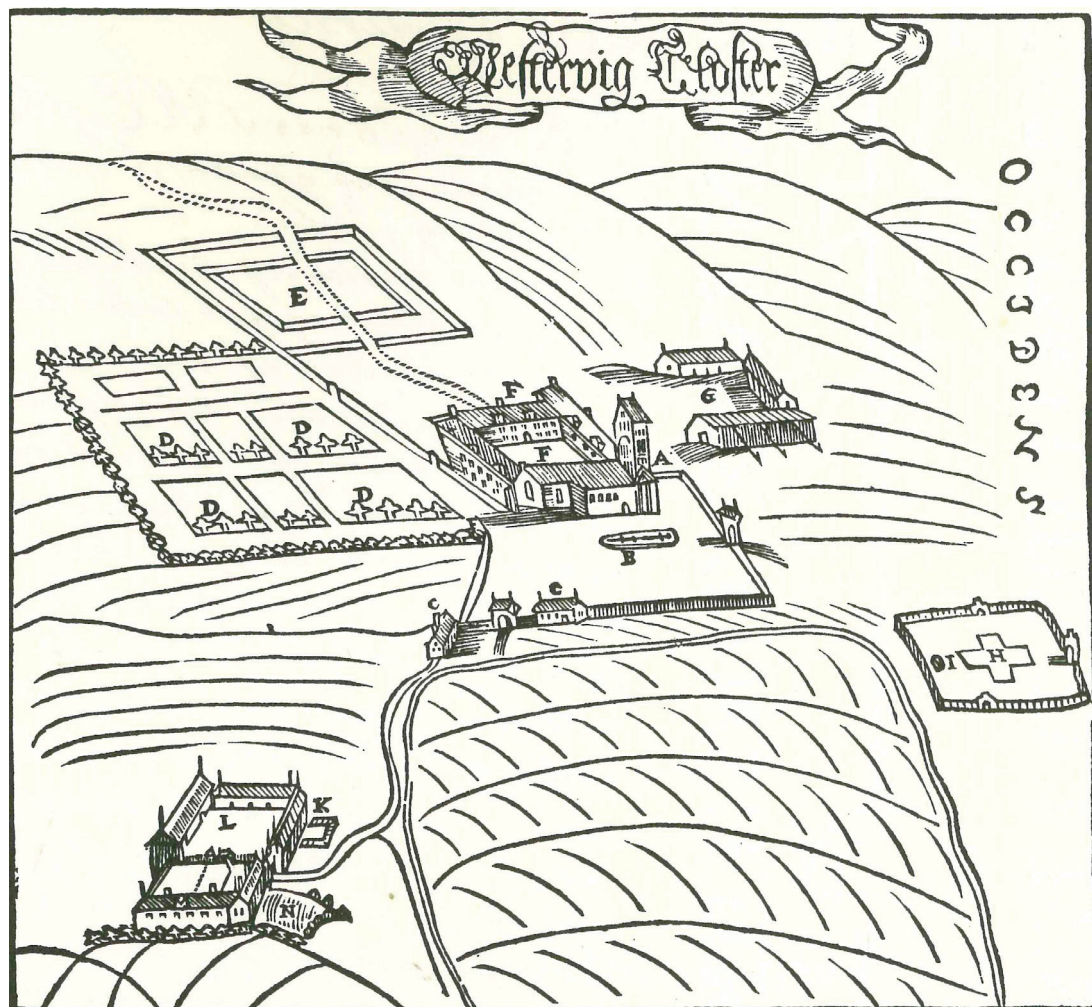
Adelsvældens lensindtægter

Fra de indtægter, godset afkastede, vender vi os mod dem, godsejeren modtog fra anden side. Langt de største løbende indtægter udefra modtog godsejerstanden i hele perioden fra kongetjeneste. Ikke alle godsejere var naturligvis lønnede embedsmænd, men mange var det. Hvad embedsindtægterne angår, danner enevældens indførelse dog et afgørende skel. Dels mistede adelen ved enevældens indførelse ikke bare monopolen på at være godsejer, men også eneretten til en række embeder. Dels skiftede embederne og indtægten fra dem karakter.

Før 1660 havde adelen eneret på en række embeder. Adelsmænd tjente kongen på mange måder, men den, der gav adelen langt de største indtægter, var jobbet som lensmand. Der var for eksempel ikke noget direkte honorar for at være medlem af rigsrådet, men rigsråderne havde altid len. Noget lignende gælder en række andre funktioner. Jobbet som lensmand var altså både en opgave i sig selv og en måde at lønne kongens vigtigste adelige embedsmænd på.

Lenene var først og fremmest godskomplekser, som omfattede den halvdel af landets jord, som kongen ejede. At forvalte dem, svarede langt hen ad vejen til at forvalte adelsgodser, idet lenene dog typisk omfattede flere bønder end privatgodser. I de mindre len var lensmanden en ren godsforvalter. I de større len kombinerede han det med samtidig at være kongens lokale repræsentant i ét eller flere herreder med tilsyn med retsvæsen, forsvar og forskellige andre opgaver. Stadig kom indtægterne fra de kongelige ejendomme under lenet, altså landgilde, indfæstning, bøder, oldengæld med videre. Kongen havde også sine herregårde, men de var færre og betød endnu mindre end på de private godser.

På visse mindre len fik lensmanden hele indtægten, især hvis lenet fungerede som aflønning for andre opgaver, men gennemsnitligt fik lensmanden i 1500-tallet omkring halvdelen af lensindtægterne som løn og til dækning af udgifterne til noget af forvaltningen. Da lenene alt i alt omfattede lidt mere jord end adelens egne godser, betyder det, at den samlede adels lensindtægter svarer til 50% af dens godsindtægter. Eller sagt på en anden måde: Adelen ejede den ene halvdel af landets jord og forvaltede den anden halvdel på kongens vegne og fik halvdelen af de indtægter, det gav. Lensindtægterne var dog noget skævere fordelt end godsindtægterne. For de adelsmænd, som havde de største len, oversteg lensindtægterne ofte godsindtægterne, men omvendt var det langt fra alle adelige, som fik len.

Ved reformationen var klostrene blevet kongelig ejendom, der blev forvaltet som len af adelige lensmænd. Vestervig kloster i Thy forblev et særligt len helt frem til enevældens indførelse. Det omfattede et stort fæstegods, men ikke den „offentlige“ administration af herreder. Det gjorde det imidlertid attraktivt for folk, der var optaget andre steder, og det blev blandt andet brugt til at aflønne rigsmarskerne Jørgen Skeel og Anders Bille. Illustration: Resens Atlas VI, A: Aalborg Stift

I 1540'erne og 1550'erne var antallet af len meget stort. Ud over de gamle kongelige len havde kongen overtaget bispernes og klostrenes godser, og det var der kommet en lang række nye len ud af. Fra 1560'erne indledtes en lensreform, som i virkeligheden fortsatte op til enevældens indførelse. Dens vigtigste indhold var at nedbringe antallet af mindre len drastisk og samtidig reducere den del af de samlede lensindtægter, som gik til lensmændene. De store len blev ved med at være lige så givtige som før, men da der blev langt færre små og mellemstore len, betød det, at der blev færre vindere i lenslotteriet, og at afstanden mellem dem og taberne voksede betydeligt.

En stor del af renæssancens mest markante herregårde er bygget af folk, som også havde kongelige len. Både Rosenholms og Gammel Estrups bygherrer var rigsråder og havde store len.

Der var også visse embeder, som blev lønnet med egentlig løn. Vigtigst var officersemployerne. Men før 1614 havde landet ikke nogen hær i fredstid og derfor kun meget få officerer, og først fra 1630'erne steg tallet væsentligt. Men især for adelens fattigere del blev officersemployerne vigtige efter dette tidspunkt. De var dog ikke mindst en udvej for de adelige, som ikke havde godser af betydning, og betød derfor ikke meget for godsernes indtægter.

Enevældens embedsindtægter

Med enevælden blev forholdet mellem godsejere og embedsmænd, godsindtægter og embedsindtægter, anderledes og mere kompliceret. Før 1660 havde alle

godsejere været adelige, og næsten alle voksne adelige var godsejere i større eller mindre grad. Da alle lensmænd og visse andre embedsmænd blev rekrutteret fra adelens cirkler, var alle lensmænd også samtidig adelige godsejere. Efter 1660 blev det meget mere indviklet. Adelen mistede sin eneret på at være både godsejere og embedsmænd. Efter 1660 var der stadig adelige, som var både godsejere og embedsmænd, og der var borgerlige, som var begge dele, men der var nu også mange både adelige og borgerlige godsejere, som ikke havde embeder, og mange embedsmænd, som ikke var godsejere.

Samtidig ændrede principperne for at være embedsmand sig. Lenene blev ophævet, og de forskellige opgaver skilt ad. Den juridiske og civile forvaltning overgik til amtmænd. De blev i høj grad rekrutteret fra godsejerkredsen, men de var nu embedsmænd i mere moderne forstand med en i princippet fast – og lavere – løn og ingen andel i amtets økonomiske forvaltning. Den overgik til såkaldte amtsforvaltere, som stort set aldrig var adelige og sjældent godsejere. Én slags embeder blev der mange flere af, nemlig officersemployerne. De gik i høj grad til adelige, men især dem, der ikke var godsejere. Til gengæld så man nu også både bisper og borgmestre som godsejere. Hvor stor en del af enevældens godsejere, som samtidig var embedsmænd, vides ikke, men med ret stor sikkerhed var andelen lavere end før 1600, og med endnu større sikkerhed var indtægterne lavere for de fleste.

Det gælder dog ikke alle. Enevælden var tilhænger af en høj og stejl pyramide med stor afstand fra top

Iver Rosenkrantz til Rosenholm var én af de adelsmænd af den gamle adel, som fik den mest strålende karriere under enevælden. 1730-35 var han leder af både danske og tyske kancelli og dermed rigets vigtigste - og utvivlsomt højest lønnede - civile embedsmand. Han gled et trin ned ad rangstigen 1735 og helt ud af magtens cirkler 1740. Men en pension på 5.000 rigsdaler gjorde det muligt at leve herskabeligt på Rosenholm, som skylder Iver Rosenkrantz' karriere sine gobeliner og andre skatte fra første halvdel af 1700-tallet. Tilhører Det Nationalhistoriske Museum. Frederiksborg slot. Foto: Gammel Estrup – Herregårdsmuseet.

til bund, og hvor de øverste niveauer var forbeholdt dem, der var tættest på kongen. Centraladministrationens, hoffets og hærens øverste embedsmænd var kolossalt højt lønnede og havde samtidig adgang til en række ekstra indtægter. Regimentschefer drev delvis regimentet som en privat forretning og fik i øvrigt ofte selv løn både som regiments- og kompagnichef på én gang, og de øverste generaler kombinerede ofte deres overkommando med at være regimentschefer. Centraladministrationens chefer – hvad vi lidt upræcist ville kalde ministrene – fik ikke bare en høj løn, men andel i de gebyrer, folk skulle betale for at få sager ekspederet, eller store erkendtligheder fra for eksempel udenlandske magter, Danmark indgik traktater med. Ud over disse ting, som unægtelig var langt fra moderne embedsmandsmoral, forekom regulær korruption, men dertil kunne nærheden til kongen kaste særlige gaver og begunstigelser af. Det betød, at de 5-10 mænd tættest på kongen kunne blive overordentligt rige af det. For dem overgik „embedsindtægterne“ godsindtægterne. Det er ikke tilfældigt, at vore største barokanlæg som Clausholm, Schackenborg, Ledreborg, Lerchenborg, Bregentved og Glorup er skabt af hærens, hoffets og regeringens ledende mænd. Ledreborgs og Bregentveds skabere havde langt større embedsindtægter end Rosenholms og Gammel Estrups, men til gengæld var sandsynligheden for, at næste generation fik indtægter på samme niveau langt mindre. Et anlæg som Ledreborg var kun muligt på grund af bygherrens enorme embedsindtægter, men fordi disse kun fandtes i bygherrens tid, blev det også

i langt højere grad én generation, som formede stedet – i modsætning til for eksempel Gammel Estrup.

Andre penge udefra

En A.G. Moltkes eller J.L. Holsteins embedsindtægter var så store, men samtidig tidsbegrænsede, at man kan tale om en meget stor kapitalindprøjtning, som både gjorde det muligt for slægterne at erhverve godserne og at bygge og udstyre pragtfulde anlæg. Noget lignende gælder succesrige militære chefer som Hans Schack og Niels Juel, som ikke bare havde meget store løbende indtægter, men også fik store engangsgevinster som krigsbytte eller prisepenge. En særlig succesrig statskarriere var på den måde noget, der gav så store penge, at det kunne skabe og forme en godsbesiddelse.

Moltke, Holstein og Schack var af gammel adel, og det kan i nogen grad fordunkle, at deres embedskarriere jo i virkeligheden gav *nye* penge, som grundlagde nye godsejerdynastier i dansk sammenhæng. Helt entydigt *nye* var de borgerlige, som blev godsejere. Her var det især storhandelens mænd, som havde skabt formuer ved handel og pengeudlån, som blev konverteret til jordbesiddelse. Det begyndte ufrivilligt, da kongen 1661-64 betalte sine kreditorer med jord, hvorved storfinansmænd fra Amsterdam, Hamborg og København som Marselis, Klingenberg, Irgens, de Lima, Lassen og Müller blev storgodsejere. Det gik dem gennemgående ilde. Det er der generelt tre grunde til. For det første var tiderne dårlige. For det andet havde de fleste af dem ikke ny kapital at skyde ind i de nedkørte

*Horsenskøbmanden Gerhdt de Lichtenberg blev med årene én af sin tids største jyske godsejere. Elleve herregårde passede gennem hans hænder, og syv blev givet videre til arvingerne, heriblandt Bidstrup, som blev gjort til stamhus, og stadig tilhører hans efterkommere. Karakteristisk nok var de Lichtenbergs efterkommere godsejere og ikke købmænd. På dette billede er det herregårdsinteresserede fra hele Norden, der besøgte Bidstrup i forbindelse med Nordisk Slots- og Herregårdssymposium i 2009.
Foto: Gammel Estrup – Herregårdsmuseet*

godser, som de overtog. For det tredje tog kongen mange af godserne tilbage i et senere retsopgør med anklager for korruption og bedrageri.

Men andre storkøbmænd blev mere frivilligt godsejere. Markante repræsentanter er de jyske matadorer Christen de Linde og Gehrdt de Lichtenberg, begge senere adlede, men størst af alle var dog finansmanden Schimmelmänn. Disse folk satte frivilligt deres penge i jord, fordi jord gav status, men utvivlsomt også fordi det var den eneste langsigtede kapitalanbringelse, man kendte. Nogle af disse matadorer havde ikke bare penge til at købe godser, men også til at bygge, ombygge og udstyre dem eller til at investere i forbedringer og industrianlæg. Karakteristisk er det imidlertid, at de oprindelige pengeklender tørrede ud på et par generationer. På to-tre generationer var de Linderne, de Lichtenbergs arvinger og Schimmelmänn'erne forvandlet til adelige godsejere blandt andre adelige godsejere, med de samme adgange til kapital. Penge fra handel tilflød godserne

som engangsindskud, man købte og byggede godser for, ikke som en varig ekstrakilde.

En lidt anden type af nye godsejere finder vi i øvrigt særligt i Jylland, eller i hvert fald havde den normalt sin rod der. Det er godsforvaltere og –forpagtere, som selv blev så rige af at bestyre eller forpagte andres godser, at de kunne købe godser selv. Her kan man jo i virkeligheden knap tale om penge udefra. Snarere var det en del af godsernes afkast, som havnede hos disse folk, fordi mange godsejere selv ikke var aktive landmænd og forvaltere, og som så siden blev geninvesteret i jord.

Alt i alt var det dog ud over godsernes eget afkast kun kongelige embeder, som gav et større antal godsejere løbende indtægter udefra. Men det skal huskes, at mange godser på et eller flere tidspunkter blev købt, bygget og udstyret for penge, som kom fra kongegunst, krigslykke eller købmandskab.